När Arholma blev sommargästernas och pensionatens ö.

I pensionat Havsbadens vällingklocka ringdes till måltiderna. Den hänger kvar på sin gamla plats. CF / 2008

Berit Eldvik

Intervjuer har gjorts 2007-2008 med: Ann-Marie Eldvik, Inga Pelling, Sonja Mattsson, Torbjörn Jansson, Sture Forsberg, Åke Sund, Åke Jansson, Jörgen Wedebrand och Carl-Axel Liebermann.

När Arholma blev sommargästernas och pensionatens ö.

Upphovsrätt Berit Eldvik, Stockholm 2008. Materialet får inte flerfaldigas eller användas kommersiellt utan tillåtelse av upphovsmannen.

När Arholma blev sommargästernas och pensionatens ö.

Torbjörn Jansson i en av pensionatets sängar 1958.

De som kommer till Arholma får ganska snabbt höra talas om den tid när här fanns fullt med pensionat och stockholmare på semester intog ön för några sommarmånader.
Hur kom det sig att det blev så många pensionat på denna ö? Hur såg verksamheten ut?
Vilka drev pensionaten och vilka var egentligen gästerna? På 1980- talet gjorde en historieintresserad grupp på ön ett mycket ambitiöst försök att räta ut frågetecknen. De som då tog sig an uppgiften var alla inflyttade till ön under senare delen av 1900-talet och hade inga egna minnen av pensionaten. Men intervjuer och djupdykningar i öbornas arkiv, album och skrivbordslådor gav ändå ett fint resultat som redovisades av Margareta Vestin i Arholmabrev 1984. Något senare gjorde Roslagsmuseet en inventering och dokumentation av skärgårdspensionat och i den rapport som blev resultatet finns artikeln från Arholmabrev med. Även författaren Edvard Matz har skrivit om Arholmas pensionat i STF:s årsbok 1994.

Det har ändå funnits en önskan om att fortsätta dokumentationen. Men åren går fort och de som var med under de aktuella åren är nu så gott som alla bortgångna. Det har visat sig att min mamma, Ann-Marie och jag verkar vara de enda som har egna minnen av hur det var att bo som gäster på pensionat. Förväntningarna att jag därför ska slutföra en historieskrivning känns stora, litet väl stora.

Utgångsläget
Vi är ett litet fåtal som var barn på 1950-talet, det sista årtiondet när ett par av pensionaten fortfarande var i gång, som har släktingar som på olika sätt hade anknytning till verksamheten. När vi börjar samtala märker man att våra barndomsminnen är i och för sig tydliga, men vi minns ju på barns vis, inte visste vi hur de vuxnas verklighet såg ut och inte har vi frågat särskilt mycket heller sedan vi blivit vuxna. Allt var ju så självklart och inte satte sig våra föräldrar ner och berättade detaljer om sitt vardagsslit. Det är heller inte mycket skrivna papper som finns kvar. Jag har inte hittat mer än det som kom fram redan 1984, och då är de bevarade liggarna från Österhamns pensionat det förnämsta, där alla gäster från 1927 och fram till 1962 finns införda. Det som för övrigt har funnits på andra pensionat har kastats och bränts. Andra källor har varit Arholma-Kalles böcker och Simes-Villes minnesanteckningar.
När jag nu skall försöka sammanfatta pensionatseran som varade under de första 60 åren på 1900-talet, kan jag inte bara fortsätta där historiegruppen slutade utan kommer att ta med delar även av deras resultat för helhetens skull. Läsare som har Arholmabrev från 1984 får ha överseende med upprepningarna.

Bakgrund
Om vi backar tillbaka till 1800-talet var Stockholm inte på något vis okänt för skärgårdsborna. Dit seglade man med diverse varor som storstaden behövde, det var sandsten och sand till husbyggen, mängder av ved till alla kakelugnar och spisar, saltströmming och annan fisk mm. Med sig tillbaka hade man andra varor från stan. Rospiggen hade lärt sig hur man gjorde affärer med stadsbon. Stockholmarna däremot hade ingen kunskap om skärgården och det liv som levdes där. Trevande försök att ta sig ut i dessa exotiska trakter började i innerskärgården innanför Waxholm med byggen av stora sommarvillor för grosshandlare och annat förmöget folk och utökades successivt under slutet av 1800-talet till mellanskärgården. Så långt bort som till Arholma dröjde det nog framåt sekelskiftet innan någon tog sig. Det tycks mest ha varit män; författare, en och annan konstnär eller andra fria yrkeskategorier och män med egna båtar.

Tidiga seglande studenter 1904. Trol..vid Havsbaden.

En del kom seglande, som bröderna Oscar och Birger Lundberg som redan 1904 kom som unga studenter från Uppsala och fängslades av öns genuina miljö. Birger kom sedan tillbaka när han bildat familj och blev en av de tidiga sommargäster som hyrde in sig privat hos arholmaborna. Det var sådana gäster som han och hans gelikar som fick öborna att förstå att det fanns en attraktion i att bo på deras ö, en efterfrågan som kunde stillas. Det började för de flesta just med att man hyrde ut ett rum, en övervåning eller en stuga över sommaren. I boken: Arholma-Kalle till sjöss och på luffen, beskriver Kalle hur det kunde gå till. En skutskeppare B. hade levererat en last ved till en grosshandlare i stan till bådas belåtenhet. ”Grosshandlaren bjöd på Berns och som avslutning föreslog han att de skulle säga du till varandra. B. i sin tur skulle ordna sommarnöje i Norrskärgården till sommaren.”

Bakomliggande faktorer
Det fanns naturligtvis flera sammanhängande orsaker till att skärgården började befolkas av stadsbor och ett ömsesidigt utbyte uppstod till båda sidors fördel. Den bondeseglation som varit så viktig inte minst i Vätö socken, med Arholma som en del, hade haft sin storhetsperiod under mitten av 1800-talet. Då hade nästan varenda bonde del i ett eller flera fartyg som gick på Östersjö- eller Nordsjöhamnar med diverse last. Det var också då de stora husen med övervåning och många rum byggdes. En lågkonjunktur under 1880-talet hade fått många av dessa partsredare att förlora sin viktigaste inkomstkälla och många, inte minst arholmabönder, gick i konkurs och fick lämna sina gårdar. En del kunde behålla delar av sitt gamla hemman men fick söka sig nya inkomstmöjligheter. Några av de gamla husen såldes till utsocknes, i många fall till de yrkeslotsar som kommit till genom en ny lotsorganisation. Tidigare hade bönderna haft lotsningsplikt men nu kom en ny yrkesgrupp ut till öarna.

Den nya tiden gjorde sig märkbar på flera sätt. Laga skiftet som delade upp böndernas jord på ett nytt sätt och medförde att flera gårdar flyttades ut från byn, för att sammanföras med de nya ägorna, genomfördes

1868 på Arholma. Till de utflyttade gårdarna hörde bl.a. Ahlmans som byggdes upp på nytt nästan ute på klipporna på västra sidan. Det var en av de nyinflyttade hemmansägarna, som begärde detta skifte, och verkligen inte togs emot med någon glädje av de äldre öborna. Det innebar en splittring av den gamla bygemenskapen och skyndade på jordbrukets förändring och en övergång till en modernare penninghushållning. Det var inte alltid lätt att acceptera.

Fartyg 1913 med Arholmapojkar som besättning. Sittande t.v. Rävbergs Petter, längst t.h. Erik Sjöström, Slåttsundet, stående andra fr.v Edvin Sjöström, bror till Erik, i mitten Ivar Eriksson från Björkliden, far till Hans-Olov i Hagas, övriga okända.

Öns unga pojkar hade av hävd gått till sjöss redan kring konfirmationen, medan flickorna hade stannat hemma för att hjälpa till på gården, som ju i de flesta fall lämnades till kvinnorna att sköta under det halva år männen var till sjöss med sina fartyg. Kvinnorna skötte sina ofta stora barnkullar, hushållet, husbehovsfisket, husdjuren och jordbruket, kanske med någon bonddräng från inlandet till enda hjälp. Då fostrades starka, självständiga och ansvarstagande kvinnor. I och med industrialismens stora utbud av färdiggjorda varor behövdes inte lika många kvinnliga händer på gårdarna. All textil hantering med att spinna, väva och sy till gårdens behov ersattes med köpevaror t.ex. Därmed blev det möjligt, eller rentav nödvändigt, även för flickorna att lämna ön. De fick plats i hushåll som hemhjälp, kokfruar el. liknande och lärde sig hur stadsborna ville ha det. En del vanor tog de med sig ut till ön på sina besök, till föräldragenerationens förargelse. Tänk att komma vippande med en stor hatt som vilken stadsfröken som helst, det var verkligen högfärdsgalet bland öns schalettprydda gummor. Det här var alldeles i början av 1900-talet när också de tidigaste sommargästerna började flanera på vägarna, vitklädda och med långa svepande kjolar. Agnes Westerberg uttryckte nog vad många av öborna kände, i sin ambivalens mellan att förlora sin egen kultur och att förtjäna pengar som var en nödvändighet i det nya samhället. ” Girigt och med öppna ögon spanades efter nya impulser, nya seder. Och nog visade de sig. Det blev något helt annat nu. Varför skulle man stiga upp i ottan till fiske och slåtter och mjölkning, sommargästerna lågo ju och sovo till fram på förmiddagen och varför skulle man behöva arbeta ute på åker och äng och gärde, i sol och värme, då främlingarna gingo promenader vägen fram? Och bada skulle man om det ock var mitt efter dagens möda. Detta gällde barn och ungdom, de gamla stodo kvar i sina sedvänjor och hade mycket svårt att förlika sig med den nya strömningen”

Hade man inte som bröderna Lundberg egen segelbåt hade bristen på kommunikationer också varit ett hinder att ta sig ut i skärgården. Men i och med att en reguljär ångbåtstrafik kom igång vid sekelskiftet bidrog det till den snabbt stegrade invasionen. Samtidigt gjorde också maskindriften sitt till för att konkurrera ut det sista som funnits kvar av bondeseglationen. Det lönade sig inte längre att frakta varor med segelskutor och hade man inte råd att skaffa en nyare båt fick man lägga ned. Detta drabbade såväl Arholma-Kalles far, August Andersson som Konstantin Lindström. De hade mindre skutor som gick på resp. Mälartrad och uppåt Norrlandskusten. Till båda åter-kommer jag senare när det gäller etableringen av pensionat.

Birger Lundberg som gift med sönerna Bo och Sten. I schalett deras hyresvärdinna Gerda Bergström. Tidigt 1920-tal.

Frisk luft och stärkande bad

Ytterligare en mycket viktig faktor att räkna med är det stora intresset, för att inte säga nya trenden, under 1890-talet för den friska luftens hälsobringande egenskaper och det nya tänkandet kring hygien och friskvård. Inte helt olik vår egen tids våg av hälsosamma åtgärder för att hålla sig frisk, stark och ung. ”En sund själ i en sund kropp” var tidens slagord. Badandets medicinska effekter hade man insett långt tidigare på 1800-talet, men då i badhus och på kurorter. Nu i slutet på seklet kom friluftsbadandet som något nytt. I en broschyr från Öregrunds Hafsbadanstalt 1902 erbjuds ” en ovanligt frisk och ren hafsluft” och ”genom i staden bosatta lotsar och sjömän erbjuds ständigt tillfälle till segling och fiske”. Vidare står: ”vägarna i trakten äro utmärkta för velocipedsport”. Den medicinska sidan fanns fortfarande med en speciellt anställd badläkare. ”Sjukdomar för hvilken kurorten med fördel lämpar sig äro skrofler, bleksot, blodbrist, allmän svaghet, ömtålighet, rheumatiska affektioner i muskler och ledgångar, neurasteni och andra nerv- samt hjärtsjukdomar. Särskildt lämplig är platsen som rekreationsort för dem, hvilka på grund af öfveransträngning af ett eller annat slag äro i behof af hvila och vård.” Med andra ord allmänt stärkande för framförallt de åkom-mor som sekelskiftets damer led av. Idag kallar vi det utbrändhet eller utmattningsdepression.

Den nya synen på friluftsliv förändrade också synen på solens inverkan på kroppen. Före 1900-talet ansågs det oerhört fult att bli solbränd. Hade man vistats för mycket i solen utan hatt eller parasoll fick man använda liljemjölk och fräkenpomada för att få tillbaka sin fina vita hy. I 1900-talets början skrevs det istället mycket om solens hälsobefrämjande påverkan och den tillskrevs liksom havsluften rent medicinska egenskaper. Uppfattningen att ”sol är hälsa” ledde sen till att se solbrännans intensitet som ett mått på hälsan. Ju brunare desto friskare. Men den synen på solbränna slog inte igenom förrän omkr. 1920.

Orter som Öregrund, Östhammar och Furusund låg i tid något före de mer svårtillgängliga öarna, men nu förstår vi varför ön i det yttersta havsbandet ut mot Ålands hav hade en sån dragningskraft. Samma utbud kunde erbjudas här, bara öborna fick upp ögonen för den nya inkomstkälla som turisterna var. Turist och turism var också tämligen nya begrepp. Svenska Turistföreningen hade bildats 1885 för att främja svensk turism med mottot: Känn ditt land!

Det dröjer emellertid innan pensionaten på Arholma kommer med i de årliga utgåvorna av STF:s guide till pensionat och andra övernattningsställen. Inte förrän 1935 hittar jag första gången Ahlmans pensionat och då har det funnits flera pensionat under åtminstone 25 år på ön. Annonser måste ha funnits på andra håll, i dagstidningar och annan press.

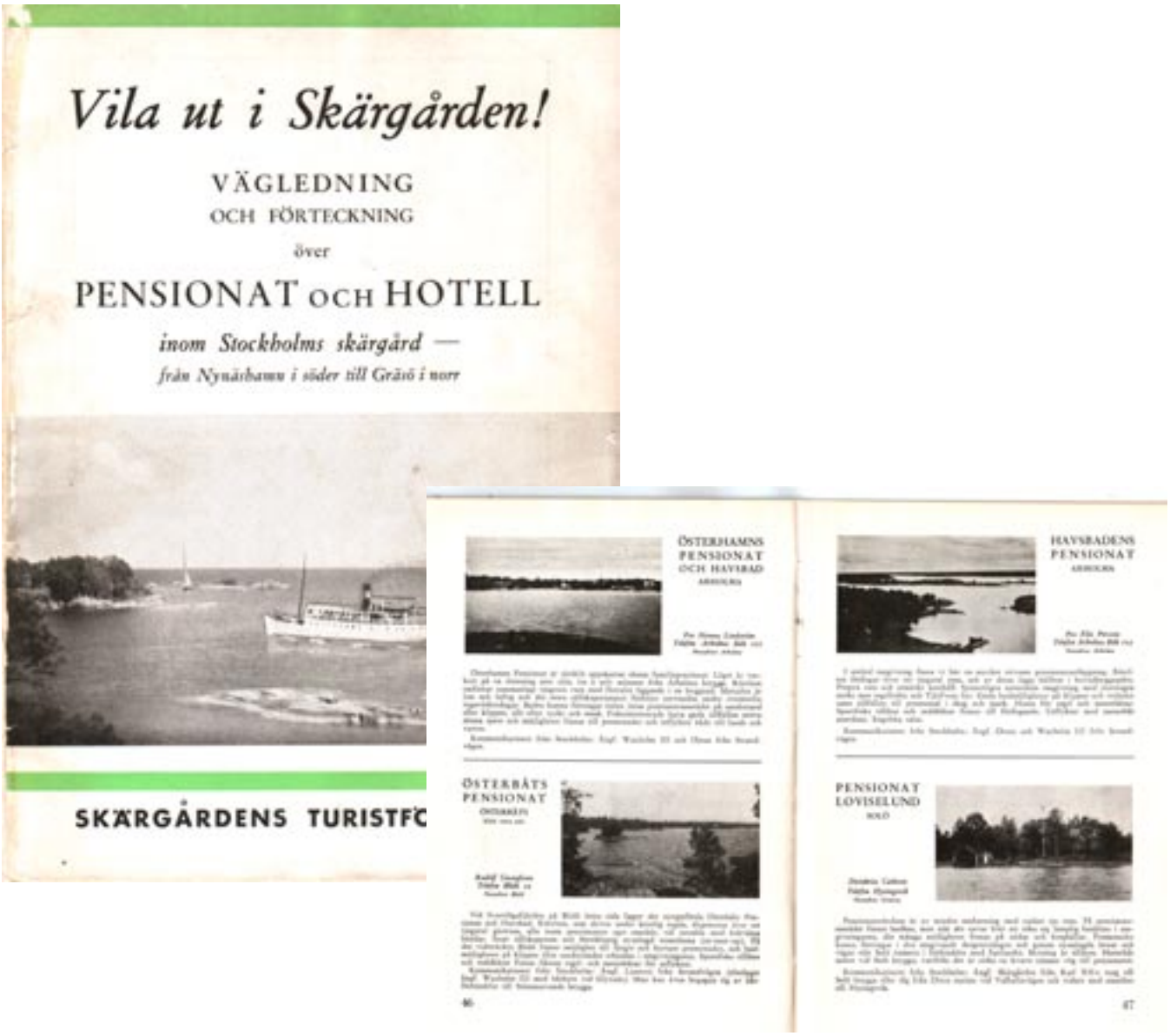

Turistföreningens katalog över skärgårdspensionat 1936.

De som började

Sannolikt var det så att vanan att hyra ut rum till de första sommargästerna gjorde att vissa av öborna successivt tog till sig möjligheten att utöka verksamheten, kanske hade man redan hållit med viss matlagning, åtminstone till ensamstående karlar som kom ut, kanske hörde man talas om andra som öppnat pensionat och lyckats, säkert gick ryktet om öns fördelar från sommargästerna till bekanta i stan och efterfrågan på rum ökade.

Vem som var allra först, och vilket år det i så fall var, är något osäkert. För att bedriva pensionatsverksamhet behövdes formellt tillstånd från Länsstyrelsen, men några sådana ansökningar har inte kunnat återfinnas, inte förrän efter en åtstramning av lagen 1917. Då ansöker först Elin Lindström 1918 och senare samma år Elna Ahlman. Kanske visste de övriga inte ens om denna formalitet.

Ahlmans pensionat

Antagligen var Mattias Ahlman den första som bedrev pensionatsrörelse på Arholma. Han var av gammal Arholmasläkt där männen varit bondelotsar i flera generationer. Han var en av dem som drabbats vid fartygskonkurserna och blivit av med en del av sitt hemman. Släkten hade också fått flytta sin gård vid laga skiftet. Ett lämpligare läge för ett skärgårdspensionat är svårt att tänka sig; med havsutsikt, badklipporna direkt nedanför och storskogen bakom.

Ahlmans f.d Ormängs flyttad vid laga skifte 1868-70, pensionat vid sekelskiftet 1900-1910.

Man kan på gamla foton se att mangårdhuset byggdes ut och breddades med flera rum strax efter sekelskiftet 1900. Mattias var då i 60-årsåldern och hans fru Maria 10 år yngre, döttrarna Elna och Elma födda 1875 och 1883 fick förstås hjälpa till att sköta ruljangsen. Det var ju Elna som sökte tillståndet 1918. Sonen Emil var på sjön och arbetade senare som fyrvaktare och sjökapten, men var också den som senare tog över pensionatet, tillsammans med sin hustru Emmy. Hon måste ha varit en kraftkvinna, som drog ett tungt lass med hela ansvaret för pensionatet, samtidigt som jordbrukets alla sysslor skulle utföras.

Upp i tidigaste otta för att baka allt bröd till pensionatet och dessutom mjölka korna och sen se till att gästerna fick frukost kl.8-9. Hon var alltid igång. Efter 1948 arrenderades driften ut, ett år till en kvinna från Uppsala och sedan under många år till systrarna Svea, Göta, Elsa och Vesta Jansson

Systrarna Jansson på Ahlmans.
De fyra systrarna ingick i en stor barnrik familj. Föräldrarna Erik och Berta Jansson hade 4 söner och 5 döttrar födda kring sekelskiftet 1900. De var arrendatorer på Idö. Erik dog redan 1927 och 1935 flyttade Berta med de hemmavarande barnen samt 6-åriga dottersonen Åke till Arholma. Där fick de hyra Henrik Sjöbloms lillstuga, den som ligger i backen nära vägen. Den är verkligen mycket liten med kök och liten kammare och hur 5- 6 vuxna personer samt ett barn kunde bo där året runt är något av en gåta för oss idag. Men så hade det varit för flera av öns egendomslösa innevånare, utan att det var något märkvärdigt; den som var fattig hade inget val. Men detta var ju ända in på 1930-40-talet, vilket kan förvåna. Åke som var barnbarnet, uppfostrad av mormor Berta kan idag inte riktigt förstå hur det kunde gå och vad familjen egentligen levde av. De utflyttade döttrarna arbetade i restaurangbranschen, den ena av sönerna, Holger, blev båtman vid Simpnäs lotsplats och på olika sätt fick väl barnen bidra till försörjningen. Elsa, Åkes mor kom bara hem till Arholma under några sommarveckor och vid de största helgerna. Med tiden avancerade hon från olika restaurangjobb till husfru på Grand Hotell. Systern Svea var kokerska och duktig i matlagning.
Mot denna bakgrund var det förstås en chans för systrarna Svea och Göta att ta sig an driften vid Ahlmans. Delvis hade de hjälp av systrarna Elsa och Vesta. Under somrarna lämnade de sina restaurangjobb i Stockholm och kom redan i maj ut för att städa och förbereda sommarens anstormning. Mellan 30-40 gäster per vecka kunde man ta emot i 15-20 rum fördelade på huvudbyggnaden, samt i huset vid vägen som kallas ”kåkbrin-ken”, några rum i reserv i ”kaptensvillan”, där familjen Ahlman bodde kvar i bottenvåningen och i ”Jan-Petters”, de gula husen vid avtagsvägen upp mot Norra. När bykungen och f.d. lotsen Jan-Petter Andersson dog hade Ahlmans köpt in hans fastighet och den ingick därför i arrendet. Dit flyttade nu också familjen Jansson. Under sommaren behövdes flera av syskonen och deras barn som hjälp på pensionatet. Det drevs som ett familjeföretag. Någon lön behövdes därför inte utan det var familjesammanhållning, kost och logi som gällde. Och knogigt var det förstås liksom på alla pensionaten med samma standard i husen som rått när de var bondgårdar. Avsaknad av vatten och avlopp, vedspis i köket och föga ändamålsenlig utrustning. För Ahlmans del hörde bristen på vatten till det besvärligaste. Rent dricksvatten fick hämtas i en kallkälla vid stranden längst in i Dyviken, en bra bit bort. Försök under senare tid att borra brunn hade bara resulterat i ”slaskvatten” ett brunt dåligt vatten som bara kunde brukas till vissa ändamål. Sjövatten kunde användas i begränsad omfattning och därför stod det alltid 3 olika vattentunnor utanför huset, så det gällde att hålla reda på rätt sort så att man inte hällde sjövatten i vattenkaraffinerna på rummen. Ute på klipporna fanns fördjup-ningar där det samlades regnvatten, även detta tog man reda på till tvätt. Groparna skurades ur ofta för att hålla vattnet rent. På detta vis fortsatte systrarna Jansson till en bit in på 1960-talet. De hade egentligen lagt ned verksamheten men när Österhamns pensionat slog igen 1962 återtog de på begäran pensionatet ytterli-gare några år fram till 1969, när det definitivt tog slut. Därefter hyrde Emmy och Emils dotter Märta Ahlman ut till privata hyresgäster. Familjen Jansson hade då köpt Jan-Petters hus och hade det kvar till för några år sedan.

Ossian, Mina och Engströms
En annan i släkten Ahlman var Ossian, som var en något äldre kusin till Emil. Han hade en helt annan och fattigare bakgrund men gifte sig 1895 med Vilhelmina, ”Mina” Vicklander, dotter till den välbärgade skepparen Anders V. som köpt Jerk-Larsgården mitt i byn, alltså den vita fastigheten som nu ägs av familjen Engström och ligger granne med vandrarhemmet. När Minas far dog 1899 flyttade Ossian och Mina ut till ön från Stockholm där de tidigare bodde. Vad Ossian egentligen livnärde sig av är inte lätt att veta, han står som handelsbokhållare och i ett kapitel hos Arholma-Kalle får vi veta att han 1911 var agent för ett väveri i Norrköping och sålde klänningstyger. Att han var en spelevink och gärna drack litet för mycket och ställde till allehanda problem för Mina, kan man också läsa om här och där. Paret startade emellertid pensionat, sannolikt några år efter Ahlmans. Det var väl Mina som fick ta ansvaret, för Ossian var en, minst sagt, bohemisk natur. Han bidrog med fisk kan man förstå. Något namn på deras pensionat har jag inte kunnat hitta. Ossian som var en glad fyr ordnade danser på logen och spelade själv för gästerna och öns ungdomar.

Det fanns även andra på ön som kunde spela, Simes-Ville spelade fiol och Helge Sjöström i Slåttsundet dragspel t.ex. Dessutom fanns ”Sängsmyrarn” en storspelman från Björkö, som anlitades då och då. Ossian var bekant med tullaren Ernfrid Engström från Blidö som ibland kom till Arholma på sina yrkesresor genom skärgården. Ernfrid gifte sig så småningom med den vackra Alida från Finsta,”skärgårdens ros”, som serverade ombord på den lilla ångaren Sylfid. När Ossian dog 1919, köpte Ernfrid pensionatet, som han och Alida fort-satte att driva och utvidgade med flera rum.

Två kostrar vid Norra bryggan, den ena tillhörde Ernfrid Engström och användes för ”chartersegling”.

Ernfrid ägde också en koster som hans bror Verner på Blidö byggt. Med denna koster seglade Ernfrid runt med gästerna, ett mycket uppskattat nöje, som man ofta ser speciellt omskrivet på vykort som skickats från pensionatsgäster. Kostern fanns kvar ända fram till omkr. 1950. Före Ernfrids tid hade sommargästerna kunnat segla med f.d. lotsen Jan-Petter Andersson i hans lilla lotseka. Då kunde hustrun Stina vara med och koka kaffe ute på klipporna.

Ernfrid i sitt esse, ombord på kostern och omgiven av två lättklädda och vackra Stockholmsflickor. 1940-talet.

Paret Engström drev inte pensionatet hela tiden i egen regi. Margareta Vestin skriver att 1928 till 1933 arrenderades det av fru Hildegard Olsén från Norrtälje. Hur det blev senare på 1930-talet fram till kriget är inte klarlagt. Under beredskapstiden, från 1941-42, och fram till freden 1945 annekterades byggnaderna hos Engströms av Kustartilleriet som drog in där med både meniga och officerare, de senare hade sitt högkvarter i den stora byggnaden. Då fanns inte någon möjlighet till verksamhet. Efter kriget hyrde Engströms ut byggnaderna till systrarna Jansson från Södergård som på så viss kunde utöka sin verksamhet, som de hade kvar där t.o.m. sommaren 1950. Därefter började Ernfrid och Alida att hyra ut privat till sommargäster med eget hushåll.

Mangårdsbyggnaden på Engströms gård från mitten av 1700-talet ombyggt till pensionat med stora verandor.

Pensionat Havsbaden

Ungefär samtidigt med Ossian och Mina Ahlman startade pensionat Havsbaden, beläget på västra sidan av ön mot Kasholmen. Hemmanet hette dessförinnan Västernäset men bytte till det mer lockande namnet för ett skärgårdspensionat. Här bodde lotsen Anders Petter Lindström med hustru Anna Charlotta och 3 barn, Harald, Linnea och Elin. Anders Petter hade kommit till Arholma från Rådmansö, antagligen i samband med

lotstjänsten.Precis som Ahlmans hade man ett litet jordbruk med några kor, en häst och höns för att försörja sig vid sidan om lotssysslan. Hustrun Anna var dotter till en finsnickare, Karl Jansson.
Första sommaren pensionatet var öppet, 1909, var flickorna bara 18 resp. 15 år gamla. Egentligen var det modern Anna Charlotta som hade pensionatet men eftersom hon var sjuklig blev det döttrarna som fick ta över det mesta av de praktiska sysslorna. Förmodligen var modern starkt allergisk och tålde antagligen varken djuren eller sommarsäsongens pollen, för hon blev alltid som mest sjuk i astma under vår och sommar. Men av detta samband förstod man ingenting i början av seklet och hon fick därför aldrig någon hjälp. Sonen Harald stod väl också för en del av arbetet innan han lämnade hemmet och for till sjöss. Han roade t.ex gästerna med sitt handklaver och spelade till dans på den egna dansbanan som var så liten att den kallades Frimärket. Anna var också musikalisk och spelade fiol, som pappa snickaren byggt. Harald blev, efter åren till sjöss, fyrmästare vid Östergarns holme på Gotland, där han bodde med sin familj och kom inte tillbaka till Arholma förrän i mitten på 1940-talet, och då var pensionatet nedlagt sedan flera år.
Linnea, den äldsta av systrarna fick dra det tyngsta lasset i köksregionerna medan den vackra mörka lillasystern Elin var värdinna och tog hand om gästerna och visade dem tillrätta. Detta passade tydligen hennes utåtriktade personlighet och hon tyckte det var roligt med pensionatslivet.

Stockholm d. 13/7 1915.

Fröknarna Lindström!

Vill nu sända några rader och omtala, att jag tänker tillbringa min semester på Arholma i år med. Hoppas bara att jag kan få ett litet trefligt rum som vanligt, och priset som vanligt, eller hur?

Semestern börjar den 20 Juli och varar således samma dag med ångf. Blido, om det finnes något rum för mig, och tänker stanna i 14 dar. Beder om svar genast, så är jag Vack. sam, under adr: Fru C. Blanckstedt Stockholmsgränd 7. I Stockholm.

Elin Lindström hos fotografen i Stockholm omkr. 1918-20.

Brev till Fröknarna Lindström 1915.

Linnea gifte sig redan 1915 med Viktor Österberg från Espskär, son till snickaren och båtbyggaren ”Eppskärs-Jerker”. De flyttade från Arholma och skaffade sig först en bondgård vid Harg, i norra Uppland. Där trivdes inte Linnea och något år kom de tillbaka och bodde i hemgården innan de köpte en gård i Simpnäs. I och med giftermålet lämnade hon helt arbetet med pensionatet som sedan drevs vidare av Elin. All korrespondens är hädanefter ställd till frk. Elin Lindström.

Jag har undrat mycket över vad alla dessa kvinnor som drev pensionaten gjorde på vintrarna. Säsongen var ju mycket kort, i stort sett från midsommar till mitten eller slutet av augusti. Det tycks som om de flesta på något vis var sysselsatta med matlagnings-och hushållsarbeten inom restaurangnäringen där fasta anställningar var sällsynta och det ofta var säsongsanställningar som kunde kombineras med pensionatsrörelsen sommartid.. I Elins fall vet jag åtminstone att hon en vinter på 1920-talet var kocka vid ett skogshygge i Vännäs i trakten av Umeå. Det var där hon träffade sin blivande man, bondsonen Anders Persson från Järvsö, Hälsingland. Både hans far, hans bröder och han själv ägnade sig åt att köpa upp och avverka skog, en lönande sysselsättning, som gjort familjen välbärgad. Anders hade också varit i Amerika och där köpt en farm på vars ägor man hittat olja. Oljan tillhörde staten men Anders, eller Andrew som han kallades i Staterna tjänade stora pengar på att hantera utrustning som borrtorn, transporter och allt som behövdes för oljeborrningen. Dessutom skötte han jordbruket på den enorma farmen. I och med giftermålet med Andrew börjar det trassla till sig i dokumentationen av Havsbaden. Det förefaller som om pensionatet var igång sommaren 1925 av bevarade räkningar att döma. Troligen for Elin och Andrew över till Amerika efter sommaren. De gifte sig ombord på Amerikabåten, vilket finns bevarat i foton, och på hösten skickar hon kort hem till Sverige och talar om hur de har det på farmen. Men hur gick det med pensionatet? Det tycks ha varit igång men vem skötte det? Antagligen kunde modern driva det med hjälp av anställd personal. I mitten av 1930-talet kommer Elin och Andrew till Sverige och nu vill de ta över pensionatet. De har stora planer på att bygga ut och utvidga verksamheten, Andrew skall forsla ner virke från Hälsingeskogarna och Elin köper till och med ytterligare ett stycke mark men nu på öns östra sida. Men då blir det tvärstopp från de gamla föräldrarna. De är högst misstänksamma mot Andrew och här skär det sig mellan den gamla och den nya tidens tänkesätt. Gamlingarna är vidskepliga på många skärgårdsbors vis och Anders Petter får för sig att Andrew är trollkunnig och inte att lita på. Anledningen är att Andrew redan med en gång lyckas med att mjölka gårdens kor, och det är inte möjligt utan att använda trollkonster, enligt Anders Petter, för det vet ju var och en som haft kor att de inte släpper till mjölken om det är någon okänd som mjölkar. Det går inte att tala föräldrarna till rätta och efter sommaren 1938 far paret tillbaka till sin farm i Amerika och lämnar för gott planerna på pensionat. Så vitt vi vet blev det sista året det var öppet. Vid krigsutbrottet två år senare kommer militären till ön. De lägger beslag på de 7 pensionatsrummen i övervåningen på stora huset och mannarna får tälta på gården. Anders Petter och Anna Charlotta får vackert finna sig i att ha dem omkring sig till dess de flyttar sitt läger till Engströms pensionat istället ett par år senare.

I huset mot stranden fanns kök och matsal.

Några åri slutet på 1940-talet behöver systrarna Jansson i Södergård hyra några av pensionatsrummen för att få plats med alla sina gäster men därefter faller de vackra byggnaderna, det lilla Frimärket och det fantastiska läget vid stranden i en törnrosaliknande sömn. 1946 dör Anna Charlotta och Harald tar över ägandet av gården. 1955 dör även Anders Petter och det ordnas med auktion där det sista av pensionatets inventarier och husgeråd säljs. Det enda som minner om storhetstiden är vällingklockan som fortfarande hänger på sin gamla plats.

Pensionat Södergård.
Även en annan av öns gamla skeppargårdar, Lass-Pellas, döptes om när den blev pensionat och fick heta Södergård eftersom den ligger som den sista gården i byns södra ände. Huset hade byggts till en tidigare ägares bröllop 1830. Ägaren i början av 1900-talet var bonden Petter Jansson och hans hustru Josefina med sina 7 barn. Gården hade köpts av Petters far skeppsredaren Jan Erik Jansson ”Kullbogubben” från Nedergården i Kulla på Björkö, nån gång kring 1870-80 talet. Han ägde flera fartyg bl.a. ett som hette Svalan som hade förts av sonen Petter som liksom de övriga hemmansägarna på ön var mer skeppare än bonde.
På 1920-talet och kanske även dessförinnan hyrde man ut delar av huset till sommargäster. Där bodde under några år familjen Brunskog med sina många barn varav Margareta Vestin och Per Brunskog är två av syskonen som så småningom kommit tillbaka till ön.

Gästerna på Södergård nån gång på 1940-talet.

Sedan Brunskogs flyttat började systrarna Jansson, Gerda, Helga och Elsa att idka pensionat, troligen inspirerade av de andra på ön. Det bör ha varit kring 1930 och var nog till en början i mindre skala. 1936 byggde man ut med 4 rum och en stor veranda och då bör man ha kunnat ta emot uppåt ett 25-tal gäster per vecka, kanske med något tillskott av andra rum på ön. Efter kriget utvidgades rörelsen betydligt när systrarna kunde hyra Engströms byggnader och dessutom fick möjlighet att hysa in gäster i bagarstugan vid Solliden och i de gamla pensionatsrummen vid Havsbaden. Kök och matsal flyttades nu till Engströms stora hus medan den gamla salen på Södergård blev samlings-och sällskapsrum. Det bör ha varit ca 30 rum totalt som kunde disponeras.. Sista sommaren som systrarna Jansson drev pensionatet under namnet Södergård var 1950.

Österhamns pensionat.
Den tidigare omnämnde Konstantin Lindström var son till den inflyttade bonden Jan-Erik Lindström som köpt Jan-Ersgården (som senare blev öns skola). Det var f.ö han som yrkatpå laga skifte. Han drunknade i 40-årsåldern och lämnade hustrun Greta ensam med många barn, varav Konstantin var ett. Änkan och barnen fick bo i det gamla båtsmanstorpet, som vid laga skiftet hade flyttats från tomten söder om Hagas (där jordkällaren ännu står kvar) till platsen där pensionatet sen kom att ligga. Som vuxen köpte Konstantin 1906 båtsmanstorpet av byn och började bygga ut. Som nämnts var han skeppare, hade tre skutor, vid namn Greta, Merkur och Konstantinopel som främst gick på Norrlandskusten. 1914 var Arholma-Kalle bästeman ombord på Greta och har beskrivit arbetet som hårt och enformigt ”hyva cement med handvinsch, släpa plank och bräder. En vecka till sjöss och så åter samma släpande.”
Under en sådan resa till Söderhamn träffades Konstantin och Hanna Jönsson. Hon bodde i Nyhamn med alla

sina syskon, både gifta och ogifta, och föräldrar i en storfamilj. Båda två var redan 40 år. De gifte sig, Hanna följde med till Arholma och 1917 föddes dottern Anna-Lisa. Efter 1:a världskriget började maskinkraften ta över och segelskutorna hade gjort sitt. Det var då som Konstantin började tänka på att driva pensionat tillsammans med Hanna. Men bara ett år efter att dottern föddes träffade han en annan kvinna. I sin sorg och förtvivlan flyttade Hanna tillbaka till sin egen familj i Nyhamn med den lilla dottern. Konstantin hade nu byggt ut så han hade 3 hus på båtsmanstomten och dessutom byggde han ett annex som innehöll 20 rum för gästerna en bit ner i backen på andra sidan vägen. 1922 öppnade han tillsammans med sin nya fästmö. När allt detta var klart dog Konstantin plötsligt i en olycka 1923. Han hade då inte hunnit gifta sig med den nya och det blev istället den då 6-åriga dottern Anna-Lisa som ärvde pensionatet.

Konstantin Lindström

Hanna Jönsson med dottern Anna-Lisa i början av 1920-talet.

Nu bestämde sig Hanna för att tillsammans med 3 av sina ogifta syskon driva pensionatet som fått namnet Österhamns pensionat. Varje sommar kom de med ångbåt från Norrland med pick och pack för att öppna lagom till säsongen i mitten av juni. Så höll man på i egen regi ända fram till mitten av 1940-talet. Hanna var då i 70-årsåldern men hade nog fortsatt om inte en handskada satt stopp för arbetsförmågan. Dottern Anna-Lisa var då vuxen, gift och bosatt i Stockholm och hade två små flickor. Hon hade aldrig någon önskan att ta över. Istället började hon arrendera ut rörelsen. Somrarna 1949 och 1950 var det en blott 24-årig ung man, Carl-Axel Liebermann, från Stockholm som hade sett Anna-Lisas annons och slog till. Han arbetade redan i krogbranschen men hade ledigt över sommaren och tyckte det skulle vara intressant med ett extrajobb i skärgården. Sommaren 2007 skrev han själv ett litet kåseri om sin tid som pensionatsvärd. Han hade två slitsamma men uppenbarligen också roliga somrar med dygnet-runt-arbete, men säger själv att han tjänade ihop så mycket pengar att han sen hade råd att gifta sig. Vid den tiden bestod pensionatet av 30 rum som enbart låg inom pensionatsområdet och man åt i en matsal samt på glasverandan. Säkert hälften av gästerna som kom var stammisar som varit där tidigare år.

Nån av de allra sista åren på Österhamns. Ulla Swartz t.v. med Sonja och Björn Björndahl vid flaggstången. Observera de tre mjölkflaskorna med dricksvatten vid köksingången.

Personalen vid Södergård bakom stora huset på Engströms gård troligen 1949 eller 1950. Stående fr.v Gunhild Eriksson från Björkliden, Helga Jansson från Arholma,Astrid Jansson,Elsa; Gerda; Elma, okänd.Sittande: Bosse son till Astrid och Williard, okänd.

Systrarna Gerda och Helga Jansson tog över 1951 när de flyttade från Engströms. Under deras tid blev pensionatet riktigt stort, över 100 gäster var inte ovanligt under högsäsongen och rum uppbådades i olika hus på ön. Fortfarande bodde en del t.ex. på Södergård. Nu fick man göra Österhamns sällskapsrum till ännu en matsal, ”ljusa matsalen”, och var det riktigt fullt fick en del äta på den öppna verandan. Kanske räckte det ändå inte till som försörjning för 1954 köpte systrarna ett kafé i Norrtälje, som de kunde ha öppet året om. Deras syster Elsa som hela tiden funnits med, hon skötte bl.a städningen, men som var gift och bosatt i Stockholm övertog då arrendet tillsammans med sin man Karl-Otto. Fram till 1962 när paret var i pensionsåldern drev de Österhamns som de hyrde av Anna-Lisa Pelling.

Personal vid Österhamns pensionat under Elsa Nords tid , sannolikt 1958. Övre raden fr v. Acke Karlsson, Astrid Jansson, Kvinna från Öregrund som serverade, Linnea. Nedre fr v. Karl-Otto, Helga Jansson, kokerska okänd, Elsa, Elma.

Carmencitas

Det minsta och mest okända pensionatet innehades under några år på 1920-30-talen (osäkert vilka år) av skepparen August Andersson och hans hustru Tilda och det drevs av dottern Anna, syster till Arholma-Kalle. Hon hade blott några rum i hemgården, det som nu är Bull-Augusts vandrarhem, och det lär ha varit besvärligt för henne ibland eftersom hon inte hade så mycket sänglinne, att hon kunde få tvätten torr mellan gäster-

na. Kanske hade hon vad som brukade kallas ”strömmingspensionat” med en enklare mathållning baserad på vad familjen fiskade. Hon hade egen äggkläckningsmaskin och en tid hembageri. Verksamheten upphörde när hon gifte sig med Ivar Åkesson och flyttade till Viberö. Hon fick smeknamnet Carmencita bland de manliga gästerna.

Tidiga sommargäster möter ångbåten vid klippan som senare blev Norra bryggan. I bakgrunden Post-Antes stuga. Omkr. 1905-10.

När tog det slut?
1960-talet var en ny tid. Efterkrigstidens högkonjunktur hade gjort svenskarna ”bortskämda”. Nu hade de flesta 3-4 veckors semester, man hade börjat resa utomlands på charterresor, och fått nya vanor. Fler och fler började få råd att skaffa egna sommarställen. Det var inte lika lockande att bo i ett primitivt pensionatsrum med slaskhink och dass på långt avstånd, ute i Stockholms skärgård en regnig sommarvecka, när man kunde resa billigt till Mallorca med ständig sol och billig sprit. Det var inte heller några yngre krafter som var beredda att satsa så mycket arbete och slit för att driva ett pensionat i kök där det varken fanns vatten eller avlopp. Det gick inte att leva på de två sommarmånadernas förtjänst resten av året om man inte som tidigare innehavare hade ett litet jordbruk att falla tillbaka på, eller en stor familj som arbetade ideellt. Det hade blivit svårt att få personal, speciellt en duktig kock eller kokerska ville ha ordentligt betalt och ville inte stå vid en vedspis. Mot slutet blev det ibland smärre katastrofer med odugliga kockar som fick skickas hem. Längst höll man ut på Ahlmans pensionat som var igång till 1969.

Med ovanstående kan vi se att pensionatens guldålder inföll på 1920-och 30-talen när Arholma samtidigt hade 6 pensionat. Vilka bodde på pensionaten? Från den allra första perioden före 1920 har vi väldigt lite information. En tidig gäst hos Ahlmans redan 1905 var t.ex. konstnären Ivar Kamke som sen tillbringade flera somrar där och är omnämnd både av Arholma-Kalle och Simes-Ville. Annars är det som sagt mycket svårt att få fram vilka som kom till ön så tidigt. Vi har foton av sommargäster vid Norra bryggan omkr. 1905-1910 som visar kvinnor i olika åldrar i vackra klänningar med stora hattar, män i prydliga kostymer med vita vegamössor, kepsar eller panamahattar. Kläder som tyder på ett visst välstånd och alldeles tydligt på en ovana att vistas bland skärgårdens klippor och blåst, där det krävdes stadiga hattnålar för att hålla kvar huvudbonader av detta format. Att de allra flesta var stockholmare kan man också förutsätta. Det var från Stockholm ångbåten gick och det var storstadsbor som var först med att snappa upp nyheter och pröva på sånt som skrevs om i tidningarna.
Margareta Vestin gjorde statistik utifrån liggaren på Österhamns pensionat, där varje gäst hade skyldighet att skriva in sig med namn, titel, födelseår och hemort. Det var många fria yrkesutövare och högre tjänstemän med familjer, sällan fler än två barn per familj. Österhamns pensionat lär ha varit det ”finaste” på ön. Ett tvärsnitt av svenska folket blev det väl inte förrän alla fått lagstadgad semester vilket blev 1938 med 12

dagar, 1951 tre veckor och 1963 fyra veckor. Många återkom år efter år, kanske bortåt hälften av gästerna. Kriget innebar ett avbräck som för så mycket annat i samhället. Militären befäste ön, de flesta svenska män i vapenför ålder låg inkallade och semester och pensionatsvistelse var en utopi för många. För dem som drev pensionaten var det problem med ransonering av livsmedel och andra förnödenheter. För de pensionat som fanns kvar efter kriget, Österhamns och Ahlmans, kom en ny uppgångsperiod som varade i ca 10-15 år. En hel del av den tidens gäster var män som legat inkallade på ön och gärna ville återkomma under andra former tillsammans med sin familj. Det är också denna efterkrigsperioden som givit mig bestående minnen. Med min mammas hjälp skall jag försöka berätta om hur man kunde uppleva ett par veckor på ett pensionat.

Författaren i späd ålder första sommaren på Arholm 1948

Bo på pang

Mina föräldrar kom till Arholma första gången 1948, med sin lilla dotter på knappt två år. Mamma som upplevt barndomens somrar i innerskärgården ville gärna komma ut igen. Genom en arbetskamrat vars man legat inkallad på Arholma under beredskapstiden fick hon veta att här fanns ett trevligt pensionat som hette Södergård. De ringde och beställde rum. Kom ut med skärgårdsbåten från Stockholm en lördag middag och togs emot av Gerda Jansson i den lilla kammaren rakt fram, som var hennes kontor. Det var alltså i Engströms stora hus efter att de flyttat dit. Systern Helga var den som basade i köket.

Gästerna solar och umgås på gräsmattan utanför Engströms, sommaren 1948.

Vistelsen började med lunch i matsalen där vi fått bord på den långa glasverandan mot baksidan. Det serverades ett dignande smörgåsbord med olika sillinläggningar, lådor, korvar och allt vad som tänkas kan. När de mätta och belåtna trodde lunchen var klar kom det in en varmrätt bestående av fläskkotletter. Middagen var inte mindre riklig och god och så fortsatte det veckan igenom till deras oförställda häpnad, speciellt som de betalade ett pris för helpensionen, som inte ens de med sina begränsade inkomster, tyckte var hög, 7:50 kr/person och dygn. Samvaron med andra gäster var trevlig och otvungen, man drack kaffe efter maten ute på gräsmattan och tog det lugnt. Några kanske spelade krocket eller badminton medan andra tog en promenad eller gick till någon badklippa. Mina föräldrar hade fått veta att vid Havsbaden, där det ju också bodde några gäster, fanns en badstrand lämplig för småbarn, så där tillbringade vi en del av veckan. Inte behövde man tänka så mycket på klädseln, till middan bytte man från shortsen till en enkel sommarklänning och till långa byxor och skjorta för männen, det var allt. Medelåldern var inte så hög på detta pensionat och ingen medförde stora packningar.
Sommaren var lyckad och vår känsla för Arholma var väckt så det blev en rad somrar till på Gerda och Helgas pensionat. När de flyttat till Österhamn följde vi med dit. Oftast bestod sommaren av två vistelser, en över midsommar och en under sådär 2-3 veckors semester. För mig kändes det förstås som en oändlig räcka tid varje år, men nu i efterhand har jag förstått att det inte kan ha varit så. Vi hann i alla fall med att bo i en mängd olika rum i olika hus på det viset.

Badliv

När jag hade blivit några år gammal följde jag ofta med pappa till ”hagen” på morgonen. Det var den hage där några av öns hästar gick. Alldeles till vänster om den allmänna bastu som nu finns där. Där var också ett berg som gick rakt ned mot vattnet. Ovanför detta berg var en tämligen plan gräsyta med några enbuskar vid sidan. Här kastade männen varpa endast iklädda badbyxor eller shorts. Varpastenarna var flata, speciellt utvalda från någon strand för att ligga väl i handen och vara bra att kasta. Efter en omgång tog man sig ett dopp nedanför berget och sen var det dags att gå till lunchen. Varpastenarna gömde man i grenverket på någon av enarna till nästa dag.
Efter lunchen blev det en längre badtur. Precis som idag var det rätt långt att ta sig till ett bra badställe. De första åren innan vi hade fått ut våra cyklar promenerade vi i samlad grupp till Kvarnviken genom skogen. Då hade man fortfarande korna på bete i skogen under sommaren och det fanns därför ett antal grindar under vägen som måste öppnas och stängas. Och nåde den som inte stängde efter sig. Då fick man veta vad sommargästerna gick för och det var förstås för vår skull som skylten satt där: ”Stäng grinden för kräka.”
I Kvarnviken delade män och kvinnor upp sig på olika klippor. Männen hade en stor flat yta där de spelade tändsticksvarpa, med små tändsticksaskar istället för stenar. Tändsticksaskarna gled bra på den släta hällen. Männen tycktes inte som kvinnorna kunna ägna sig bara åt solbad utan de var hela tiden sysselsatta. Var det inte varpa så var det kortspel. Ofta var det kring 8-10 man och ungefär lika många kvinnor och sen att antal barn. Anledningen till att man delade upp sig var för att man solade och badade nakna. Barnen skuttade förstås omkring på båda ställena. För mig var det här helt självklart och jag hade länge svårt att börja använda baddräkt när jag blev äldre och kom till andra platser. När det blev fikadags ropade man från kvinnoberget över till männen. Litet skylande plagg drogs på och så kom termosarna, saftflaskorna och bullarna fram. Fika gjorde man alltid på kvinnoberget.

,

Den heta ”indiansommaren” 1955 föranledde denna gruppbild vid ”lägerelden” på gubbhyllan i Kvarnviken. Fr.höger längst fram Hasse Nilsson, Axel ”Knall-Acke” Nordström, dold person, i mitten Uugh-Kalle ”Brasa” Eldvik, Ernst Meyer, Edvin Bergman, Kalle ”Charlie” Halling, samt en oidentifierad ryggtavla.

Såg dagen ut att bli riktigt fin kunde man gå ännu längre, ända ut till Nordkap, där klipporna var blankspolade och det var mera av ett äventyr för ett barn än gamla vanliga Kvarnviken. Ibland blåste det ordentligt och dyningarna slog upp jättelika vattenkaskader över klipporna och den som kom för nära.

Vad är en arholmamacka?

Strax före middagen var det vanligt att samlas några stycken på ett av rummen, vanligast i annexet, eller Ladan, som det kallades. Huset hade många rum och det var så otroligt lyhört att man kunde höra vad folk sade och gjorde flera rum bort. Därför la man ofta ungkarlar eller yngre där, som inte var så lättstörda. Det blev gärna en speciell anda när alla kände alla och man kunde träffas i stora gäng. Alltnog, pensionaten hade inga spriträttigheter och fick bara servera pilsner, men många ville ha något starkare efter dagens ”strapatser”.
I Ladan hade man för vana att ta en ”arholmamacka”. Det gick till så att någon tog fram en fickplunta, man hade några små snapsbägare, det fanns speciella resevarianter i rostfritt som när de sattes i varandra kunde förvaras i ett litet behändigt läderfodral som fick plats i en annan ficka. Men små bägare i 50-talsplast gick förstås lika bra. En tub kaviar kom fram och gick laget runt, man klämde ut en klick på tumnageln, tummen i vinkel förstås. Så skålade man, slickade i sig kaviarklicken och tog en sup. Därefter var man redo att lyssna efter gong-gongen som kallade till matsalen.
Ett par kvällar i veckan var det allmän dans på dansbanan som byggts av militärerna under beredskapstiden. Den första dansbanan hade inget tak och låg direkt på berget, vilket gjorde det lätt att hänga runt staketet och titta på de dansande eller slänga käft med antagonister eller konkurrenter. Ville man dansa köpte man dansbiljetter i ett stånd. På 1950-talet kostade det 35 öre per biljett eller tre för en krona.
Annars var det stora kvällsnöjet att möta båten vid stora bryggan. För mig är Storskär för alltid förknippad med Arholma, för en äldre generation är det Waxholm III. Den kom 5 dagar i veckan, och det brukade vara lagom att gå ner direkt efter middagen. Där samlades alla. Det var ofta festlig stämning, speciellt på helgerna när pensionaten bytte gäster. Då kom man utklädd, det sjöngs speciella avskeds- och hälsningsvisor, dragspel och gitarrer ackompanjerade, väskor skulle tas om hand och lastas på kärror eller hästflak. Vissa av ångbåtens gäster som ägnat den 6 timmar långa resan åt att skåla för mycket skulle också tas om hand. Det hände då och då att någon klev snett på landgången och hamnade i vattnet till allas retsamma kommentarer. Medskickade paket från stan skulle avhämtas, post skulle läggas i ångbåtens egen brevlåda och få båtens poststämpel. Det fanns alltid något som hände.

Österhamns vaktmästare Åke Sund
Hämtar 160 kg potatis från stan vid Storskär.

Åke redo att hämta resväskor
och nya gäster, 1958.

Personalen

För gästerna var det således en rätt bekymmerslös tillvaro men hur kunde det vara för personalen? Vilka arbetade och hur många krävdes för att få det att fungera?

Tyvärr har det varit svårt att få förstahandsinformation. Birger Eriksson kom som 17-åring från Falun till Havsbaden för att bli vaktmästare den sista sommaren 1938. Om detta har han själv skrivit i Skärgårdsstiftelsens årsbok Norrskärgård 1994. Han anställdes då av Elin Persson som var speciellt angelägen om att han kunde spela till dans på Frimärket och blev mycket nöjd när han till och med hade eget dragspel. Han var också en duktig tecknare och har gjort en teckning av det lilla kyffe han fick sova i. Personalen på Havsbaden fick varsitt rum eller bås snarare, i lillstugan intill ladugården. På 15-20 kvm har man lyckat få till 4 rum! Men så var det även på de andra pensionaten. Alla rum gick till gästerna, personalen fick klämmas in i garderober och skrymslen.

Åke Sund fick vaktmästarjobbet på Österhamns pensionat 1958 genom arbetsförmedlingen i Hofors. Han var då 19 år och Elsa tyckte han såg väldigt liten och klen ut när han kom. Han fick kämpa med att ett par gånger om dagen baxa 4 stycken 50-liters mjölkflaskor uppför den långa backen från brunnen som ligger nere vid stranden. De drogs på cykelkärra och placerades ut vid olika hus för att städerskorna skulle ha nära till när de skulle byta vatten i karafferna på rummen. Mest vatten behövdes förstås i köket till all disk. Vaktmästaren hämtade och lämnade allt bagage vid ångbåtsbryggan, Birger rodde med väskorna från Havsbaden och Åke hade en paketcykel med tillhörande cykelkärra. Tidigare hade man haft en gammal dragkärra av trä. Lönen var 800:- för sommaren plus dricks han fick för att bära gästernas väskor. Även Åke kunde hantera dragspel och fick några gånger spela när det var dans på Österhamns brygga. Då blev det ännu litet mer drickspengar.

Till vaktmästarjobbet hörde också att hämta is till isskåpen, en nödvändighet innan det fanns el och kylskåp. På vintern tog man upp isblock som lades upp i isstackar på något skuggigt ställe. Isblocken täcktes med ett tjockt lager sågspån och kring det hela var rätt höga träväggar, men inget tak. På så vis kunde man ha is hela sommaren. Att se till att det hela tiden fanns ved till de två vedspisarna i köket var också hans jobb.

Trots avsaknaden av frysar kunde man servera något så exklusivt som glass varje söndag på Österhamn. Glassen kom på förmiddagen med buss från GB:s filial i Norrtälje väl emballerad med kolsyreis till Östersjö brygga, där Torbjörn och hans pappa Nisse hämtade den med motorbåt.

En kvinnovärld
Den övriga personalen var kvinnor. Städjobbet var tungt med alla slaskhinkar och pottor som skulle bäras i trappor och tömmas på gödselstacken eller i någon lämplig grop. Och värre var det innan det kom el till ön (1938) Då skulle alla fotogenlampor hållas putsade och påfyllda. I många år var det Elsa som städade på Österhamn men annars var det ofta unga flickor som anställdes på annons och ofta bara för en sommar.

Helga Jansson från Kulla vädrar madrasser 1958.

Mycket gående eller cyklande blev det över ön eftersom rummen var så utspridda. Österhamns sökte ofta flickor i Gävletrakten. Servitriserna däremot var ofta samma år efter år och i flera fall var de från ön, som t.ex. Gunhild Eriksson i Björkliden. Jag minns speciellt Elma, Torbjörn Janssons mamma som serverade i ljusa matsalen på Österhamns i många år. Hon hade i sin ungdom kommit som servitris till Havsbaden och där träffat Nisse som var bror till Helga, Gerda och Elsa. När de gift sig började hon i stället hjälpa sina svägerskor med serveringen. Klädseln var proper och diskret, alltid snäv svart kjol och vit kortärmad blus.
Hon gick hemifrån tidigt för att förbereda frukosten och höll sen på till efter middagen som serverades vid 6 på kvällen. När det var dags att äta kom hon ut först på förstutrappen och gick sedan till den öppna verandan på baksidan med gong-gongen. Att diska allt porslin och alla grytor och uppläggningsfat måste ha varit ett formidabelt slitjobb för kökersonalen när det inte fanns rinnande vatten och avlopp, ännu mindre varmvatten. Allt skulle värmas på vedspisen. Och all tvätt! Ahlmans hade en liten tvättstuga bakom stora huset. Där fanns en ”tvättmaskin”, bestående av en laggad trägryta på ben.

En sådan här tidig variant av mekanisk tvättapparat tillverkad på 1920-talet fanns på Ahlmans pensionat.

I locket fanns en vridmekanism med skivor som gick runt och bearbetade tvättgodset. Det hela sköttes av en person som fick föra en spak fram och tillbaka i det stängda locket. Termostat var naturligtvis inte att tänka på. Tvättvattnet togs ur de vattenfyllda groparna på berghällarna. Vid Österhamns hade man murat upp en tvättgryta direkt mot en berghäll nere vid viken där också brunnen fanns. Liebermann berättar att hans duktiga kokerska,Anna Karlsson också hade hand om veckotvätten. Hon klev upp kl 4.00 varje fredag och tvättade lakan och handdukar till ett femtiotal gäster, innan hon gick upp och lagade frukost till dem! I min barndom var det Karin Larsson, Klas-Görans mamma som tvättade Under grytan eldades med ved och vittvätten kokades, sen skulle alla stora lakan sköljas, (gjorde hon det i sjön månne?) för att därefter hängas upp på giststänger uppe på berget där de fladdrade i vinden och förstås fick en härlig soldoft.

Arholmspelen

Sommarens stora händelse på Österhamns pensionat var Arholmaspelen. I mina intervjuer har vi försökt komma fram till hur och när de började. 1950 då Liebermann drev pensionatet hade de ännu inte börjat. Han hade istället krocketturnering. Förmodligen kan det ha varit 1952, när det var sommarolympiad i Helsingfors. Det kan ha varit ett incitament till att ha några tävlingar med olika grenar mer på skoj för pensionatets gäster. Acke Karlsson som då var pensionatets vaktmästare var nog den som kom med idén och drog igång det hela. Han var grafiker till yrket och den som gjorde de fina prisplaketterna i mässing varje år. Min pappa Kalle som var lekfull och tyckte det var roligt att vara med där det hände nåt, deltog med liv och lust i förberedelserna tillsammans med några andra eldsjälar. Tävlingarna pågick under 2-3 dagar och resultaten protokollfördes noga för att man skulle kunna utse vinnare. Vad hade man då för grenar?

1.Kott i pott; 5 grankottar skulle kastas i en potta. Rejäla porslinspottor fanns på varje rum så det var lätt att ordna. Försök själva , det är inte så lätt, grankottar studsar lätt.

2. Pilsnergång; 10 tomma pilsnerflaskor på rad med ca en fots mellanrum ställdes upp på gården. Med förbundna ögon skulle man nu kliva mellan flaskorna utan att de välte. Omåttligt roligt för åskådarna eftersom just ingen kan gå på rak linje med förbundna ögon. De flesta stegade ganska snart iväg helt galet medan publiken tjoade, ”akta, akta du är nära en flaska”.

Hästskokastning vid Arholmaspelen 1958, sett från ett fönster i ”kyrkan” det smala höga huset vid Österhamns pensionat som numera tillhör familjen Brunskog.

Man kunde ju också plocka bort flaskor i raden medan den tävlande klev med jättehöga steg för att inte välta något; som då inte fanns.

3. Säcklöpning, en klassisk gren.

4. liksom Potatislöpning med en potatis på en sked som bars i munnen under språngmarschen.

5. Pilkastning, vilket försiggick mot huvudbyggnadens gavelvägg.
6. Spikislagning, där det gällde att med tre slag slå i en spik i en stock. Där hade man förberett genom att fästa en rad spikar i stocken i förväg. Här skiljde det sig för män och kvinnor, kvinnorna fick slå i något klenare spikar. När man slagit sina tre slag mättes det hur mycket av spiken som gått in och det fördes in i protokollet. Här blev det ju tydligt om inte förr vilka som var kontorister och skrivbordsjobbare och vilka som var mer hantverkskunniga. Om jag inte missminner mig fick de snickarkunniga bara använda vänsterhanden, för att kampen inte skulle bli för ojämn.
7. Hästskokastning; huvudnumret för många av karlarna. Den brukade hållas som en tävling mellan ett lag från pensionatet och ett från ”byn”. På ängen vid pensionatet gjordes en plan i ordning med ett järnspett i var ände. Nu skulle man kasta hästskorna så att de helst la sig kring spettet. Men även här fanns något beräkningssystem för hur skon la sig i närheten, något jag inte lärde mig. Det var alltid bara män som var med och tog det på största allvar.
8. Tändstickstafetten; var en mer parrelaterad gren med hög fnissfaktor. Lagen bestod av varannan kvinna, varannan man som skulle springa runt stora huset med en tändsticka i munnen. Vid varvning skulle stickan överföras till munnen på nästa person i ledet som alltid var av motsatt kön, inga händer fick användas och det blev förstås rätt mycket pussande. Med rätt planering och placering i laget kunde man åstadkomma önskad partnereffekt.
9. Rätt sko på rätt dam, alla kvinnor fick ta av sig en sko och skorna lades i en stor hög. Männen skulle sen rusa fram och ta åt sig en sko och leta rätt på ägarinnan. Kanske gick det här på tid och möjligen var det också en inledning till kvällens avslutande maskeradfest, där man parades ihop på detta sätt.

Publiken följer spelens olika grenar, troligen 1958 eller 1959. Bland ansiktena syns Eva och Inga Pelling längst ut till höger. Vet du namnet på nån av de andra så hör av dig och berätta.

Kalle "Brasa" i vidbrättad stråhatt tillsammans med andra "damer" i Arholma Syförening, 1960-talets början. Fotot taget utanför Wåges hus vid Engströms. Längst th. Ejje Sandin och bakom honom Gunnar Hansson, far till Gunnel Broberg. Övriga ej identifierade.

Sen kom den pampiga prisutdelningen. Ett stort avlångt bord bars fram fullt med priser. Det kunde vara prydnadssaker och Arholmasouvenirer från öns handelsbod, i en del fall tror jag skänkta av handelsmannen, annat som också skänktes av bl.a min pappa kunde vara hygienvaror som tvålar, kammar, hårvatten, pappersvaror som brevpapper, pennor, kritor, och en hel del rökverk, som tändare, pipor, askfat, mm, mm. Sen fick deltagarna också en plakett med årtal och blå-gul rosett.

Ett år kom landshövdingen! I alla fall var det vad man lyckades få många att tro. Hasse Nilsson också mångårig pensionatsgäst och en av min pappas "lekkamrater", hade kommit till ön samma dag som spelen skulle börja, ingen hade alltså hunnit se honom. Han hade i det hus han bodde fått låna ägarens bröllopsfrack och höga hatt som han iförde sig och sen kom han värdigt skridande fram till Österhamns gårdsplan där alla samlats för att börja spelen. Han höll ett högtidligt invigningstal, tog upp en liten ljushårig flicka på armen som han höll upp för publiken precis som samhällets pampar brukar bete sig och var på alla sätt så trovärdig att många gick på detta practical joke. Andra som var invigda var tvungna att gå avsides för att inte deras skrattkonvulsioner skulle avslöja det hela.

Arholmaspelen avslutades med maskeradbal i ljusa matsalen på pensionatet. Eftersom de flesta kom ut för en, kanske två veckors vistelse hade man inte med sig någon utklädsel utan det fick bli stundens improvisationer med vad man kunde hitta på ön. Men vilken kreativitet. Inte är det möjligt att komma ihåg vad alla hade hittat på, men med en toalettrulle eller två kunde man alltid bli mumie, med ormbunksblad kunde man bli skogsnymf. Ett år hade någon hittat en jättekartong som målades som en telefonkiosk. Med den över sig kunde man bjuda upp en dam, öppna dörren och släppa in henne i "kiosken" och dansa ostört. Gamla badrockar och en handduk skapade en shejk med hjälp av svart tagel från någon kuse på ön. Min pappa som var en storvuxen karl och vägde över 100 kg, lånade ett år svarta trädgardiner som blev en mantilj och klädde ut sig till en jättelik Carmencita med ros i munnen, ett annat år var han jättebebis.
Bakom förhängena i den stängda glasdörren mellan matsalarna stod personalen och gluttade på vad gästerna höll på med. Man blandade sig inte, det gick inte för sig. Husets ägare var orolig för att bjälklaget skulle hålla för allt dansande men för det mesta gick det bra.

Ett mycket originellt och även på 1950-talet högst otidsenligt par var direktör Erik Lindström med hustrun Tyra. De hade kvar något av 1920-talet i klädsel och uppträdande. Varje år bodde de i Gerda Bergströms lillstuga men åt på pensionatet. Tant Tyra var glad och livlig och det sades att hon hade varit revyflicka och dansös innan hon blev fint gift med den tillbakadragne gentlemannen i vit sommaroverall och skotskrutig basker med en röd tofs på hjässan. Tyra hade alltid en virkad och styvstärkt sommarhatt med stora brätten och små vita näthandskar. Barnen älskade tant Tyra och hon oss. Varje sommar tränade hon in sånger, sketcher och allehanda små nummer med barngruppen som vi fick uppträda med på planen utanför pensionatet.

Var det lönande?

Allt detta låter ju alldeles väldigt idylliskt och så har det stannat i mitt minne, silat genom barnets medvetande. Idag hade man ju gärna velat fråga dem som var med om deras version. Till en början trodde jag att det var en verksamhet igångsatt av idel starka skärgårdskvinnor. När jag nu gått igenom materialet inser jag att det var männen i egenskap av fastighetsägare och familjens ekonomiska bas som stod som ägare. Hur delaktiga hade deras fruar och döttrar varit i planeringen? Var det kvinnornas egen önskan att få ha pensionatsrörelse? I mångt och mycket följer det ett gammalt mönster där kvinnorna fick sköta hushållet medan männen var till sjöss. Det förefaller inte som mannen/fadern i någon utsträckning deltagit i arbetet med pensionatet. Han fortsatte med sina vanliga uppgifter med jordbruk, fiske och jakt eller om det var jobb till sjöss som lots eller tullare. De fanns i bakgrunden men under de två månader som säsongen varade var det kvinnorna som helt hade ansvaret för driften. Hur mycket betydde deras arbete för familjens ekonomi? Sannolikt var det ett viktigt tillskott men kunde det motsvara det tunga arbete det innebar? Så tänkte man inte då , men lönsamhetstänkandet måste ha blivit allt mer akut efterhand och är naturligtvis en av orsakerna till att pensionaten försvann. Frågorna kring ekonomin är många. Historiegruppen har redovisat en del siffror utifrån de räkenskaper som finns kvar från Österhamn, och finns att läsa i Arholmabrev 1984.

För de pensionat som hade ett jordbruk på hemmanet fanns ju en del basvaror att tillgå fritt, som mjölk, ägg, potatis, grönsaker, men för Österhamns som måste köpa mjölk och annat från bönderna på ön blev det dyrare. Under en sex veckors period gick det åt 1.300 liter mjölk en sommar. Det serverades ofta hemgjord filbunke. Att ta hand om rester hade man förstås kunnat länge och nu blev det en konst att göra goda lådor av det som blev över. Fiskade gjorde man nog också själv i äldre tid, men efter kriget köptes ofta fisk från fastlandet eller av de estniska flyktingar som kommit till Arholma och Björkö. Gösta Rosens pappa livnärde sig tex. som fiskare och levererade ofta till pensionaten. Det kunde vara 20-25 gäddor åt gången eller 30-40 kg strömming. Torsk och abborre var också eftertraktat. Dricka och kött levererades från Norrtälje och kom med ångbåten. Stora mängder läsk och pilsner konsumerades. På Havsbaden tycks Pomril ha varit en favorit.

Öns egna handlare verkar inte ha förmedlat särskilt mycket varor, förmodligen blev det en fördyrande mellanhand och det var billigare att ta varorna direkt från distributörerna i Norrtälje. Trots att pensionaten inte var kunder i butikerna var det ändå handlarna, de båda Sjöblom, som erbjöd sig att hämta varor vid Östersjö, i alla fall när Carl-Axel Liebermann behövde transporthjälp. Man insåg väl att pensionatens gäster var en viktig kundgrupp, som sommartid bidrog till att en så liten ö ändå kunde ha två affärer.
Pensionaten gav liv, must och näring åt ön. Mycket kunde öborna förundras, förfäras och ta avstånd ifrån, men de hade i alla fall samtalsämnen för resten av året om allt vad de tokiga stockholmarna hittat på. Det var roligt när de kom och skönt när de åkte hem och lugnet la sig över ön i slutet av augusti.

Minnet av en epok. Dragkärran från Österhamns pensionat faller sönder litet mer för varje år.